

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXXIII

Zagreb 2009.

Broj 64

rasprave i prilozi

UDK
Prethodno priopćenje

NA PUTU U SVETU ZEMLJU – HODOČAŠĆA U JERUZALEM (TRAGOM NEKOLIKO OPORUKA HRVATSKIH ISELJENIKA U MLECIMA, XV.-XVI. ST.)

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

U radu se sažeto, raščlambom četiriju oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima, ukazuje na njihova hodočašća u Svetu zemlju (Jeruzalem). Oporuke se mogu datirati od 1485. do 1554. godine, a oporučitelji potječu iz Dalmacije i Boke. U jednom primjeru riječ je o osobnom hodočašćenju (tim povodom i nastaje oporučni spis), dok je u tri primjera riječ o imenovanju zamjenskog hodočasnika.

KLJUČNE RIJEČI: *Mleci, Mletačka Republika, migracije, hodočašća, Jeruzalem, crkvena povijest, rani novi vijek.*

Hodočasnička putovanja Hrvata tijekom srednjega i ranoga novog vijeka jedan su od najkonstantnijih i najpopularnijih oblika iskazivanja pobožnosti vjernika s naših prostora. Kada je riječ o vjernicima-hodočasnici zavičajem s područja istočnoga Jadrana, najčešće destinacije njihovih hodočasničkih pohoda bila su (zbog njihove geografske blizine, ali i zbog njihove važnosti i popularnosti) marijanska ili svetačka svetišta diljem Apeninskog poluotoka: Rim, Asiz, Loreto, Recanati, Monte Gargano, Padova i Bari. Udaljena svetišta poput Jeruzalema ili galicijskog svetišta Santiago de Compostela, do kojih je putovanje iziskivalo znatno veće financijske troškove i osobne napore, znatno su rjeđe bila zastupljena u strukturi hrvatskih hodočasničkih putovanja.¹

¹ O povijesti hrvatskih hodočašća, posebice u srednjem i ranome novom vijeku usporedi: Josip KOLANOVIĆ, »Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku«, *Croatica christiana periodica* (dalje: CCP),

U ovome prilogu središnji predmet istraživanja odnosi se na raščlambu oporučnih odredaba kojima se na hodočasničko putovanje u udaljenu destinaciju (Jeruzalem) upućuju (najčešće imenujući zamjenske hodočasnike) hrvatski iseljenici nastanjeni u Mlecima. Naime, znano je da je hrvatska zajednica u Mlecima kroz dugi niz prošlih stoljeća predstavljala brojčano snažnu i društvenim ugledom vrlo cijenjenu nacionalnu useljeničku skupinu (uz zajednicu Grka, Albanaca, Nijemaca, Židova i dr.) koja je – o tome raznorodna vrela nepobitno posvjedočuju – davala zapažene prinose u brojnim sastavnicama mletačkoga gospodarskog i kulturnog razvoja.² Hrvatski iseljenici zavičajem s područja od Istre, Slavonije, Like i Krbave, preko Bosne i Dalmacije do Boke kotorske i budvansko-barskog priobalja, u gradu na lagunama brzo su se prilagođavali novomu društvenom svakodnevlju. Tome je, između ostalog, u velikoj mjeri pridonosila i činjenica da su pripadali vjernicima Katoličke crkve koja je – uz sva obilježja Mletaka kao multikonfesionalnog i multietničkoga grada – u prijestolnici Serenissime bila dominantna. Stoga su vjerski život, duhovnost i iskazivanje pobožnosti našijenaca u Mlecima u svim svojim temeljnim sastavnicama bili podudarni s najvećim dijelom tamošnjega žiteljstva. Upućenost na župu stanovanja, štovanje tamošnjih svetaca-zaštitnika, uključenost u rad bratimskih udruga i sudjelovanje u raznim oblicima crkvenoga života, samo su neke od uobičajenih, izvorima dobro potkrijepljenih sastavnica iz vjerskoga života hrvatskih iseljenika. U tom je kontekstu potrebno promatrati i odnos Hrvata u Mlecima prema hodočašćima i hodočasničkim putovanjima. Hrvati nastanjeni u gradu na lagunama su, naime, svojim odlascima na hodočašća (ili iskazivanjima želje za hodočasničkim putovanjem u njihovo ime) nastavljali tradiciju duboko ukorijenjenu u njihovu zavičaju, a snažno prisutnoj svijesti o hodočašću kao vjerskoj potrebi pridonosila je i činjenica da su hrvatski gradovi duž istočnojadranske obale bili česte usputne postaje na putu europskih hodočasnika prema dalekim zemljama.³

god. VI., br. 9., Zagreb, 1982., str. 13–36; Nikola Mate ROŠČIĆ, »Hrvatska hodočašćenja u Loreto«, CCP, god. VII., br. 11., Zagreb, 1983., str. 88–96; Zoran LADIĆ, »Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća«, CCP, god. XVII., br. 32., Zagreb, 1993., str. 17–31; Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: srednji vijek*, Zagreb, 1993., str. 353–363; Branka PURGARIĆ-KUŽIĆ, »Hrvatska srednjovjekovna hodočašća«, *Historijski zbornik*, sv. 48., Zagreb, 1995., str. 205–211; Z. LADIĆ, »Some remarks on Medieval Croatian Pilgrimages«, CCP, god. XXI., br. 39., Zagreb, 1997., str. 19–24; ISTI, »O najstarijim hodočašćima iz Kotora«, CCP, god. XXII., br. 41., Zagreb, 1998., str. 117–122; ISTI, »Oporuka zadarskog patricija Kreše Varikaše – prilog proučavanju duhovnog života u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća«, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, sv. 1., Zagreb, 1998., str. 37–49; Petar RUNJE, »Hrvatski franjevci trećoreci hodočasnici u srednjem vijeku«, *Riječki teološki časopis*, god. VII., br. 2., Rijeka, 1999., str. 301–306; *Povijest Hrvata*, sv. I. (srednji vijek), ur. F. ŠANJEK, Zagreb, 2003., str. 439–446; Z. LADIĆ, »Na putu ad sanctos: hrvatska hodočašća u prošlosti«, *Hrvatska revija*, god. IV., br. 4., Zagreb, 2004., str. 78–86; ISTI, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom: O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnici«, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. XVI., br. 4., Zagreb, 2006., str. 262–271; Krešimir KUŽIĆ, »Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća o Zadru«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 50., Zagreb-Zadar, 2008., str. 63–104.

² O povijesti hrvatske zajednice u Mlecima napisala sam u proteklih petnaestak godina više monografskih djela i članaka. Usporedi neka djela: Lovorka ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.; ISTA, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik, 2003.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb, 2003.; ISTA, *Barani u Mlecima: povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb, 2006. (u navedenim djelima vidi i opsežniji popis literature koja se odnosi na hrvatske migracije u Mletke). Usporedi i: Brunhilde IMHAUS, *Le minoranze orientali a Venezia 1300-1510*, Roma, 1997.

³ Preko hrvatskih obalnih gradova od Istre do Boke odvijala su se putovanja stranih hodočasnika u Svetu zemlju te su ondje nastajali privatni gostinjeci u kojima su hodočasnici mogli naći okrjepu i prenočište. Usporedi: Z. LADIĆ, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom«, str. 266. Usporedi i rad K. KUŽIĆA, »Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća o Zadru«.

Raščlamba više od tisuću oporuka (glavnoga izvora za proučavanje ove problematike) hrvatskih iseljenika u Mlecima zorno pokazuje da su njihova najčešća hodočasnička odredišta bila mletačka sveta mjesta (crkve S. Pietro di Castello, S. Lorenzo, S. Croce i S. Trinità) te niz hodočasničkih stjecišta duž Apeninskoga poluotoka (poglavito Rim, Asiz i Loreto). Mnogo manje, upravo zbog spomenute zemljopisne udaljenosti, ali i brojnih konkretnih opasnosti (ratovi, razbojstva) koje su na dalekom putu bile gotovo neizbježne, u strukturi njihovih hodočasničkih odredišta bilježe se dva izrazito cijenjena i popularna svetišta – Santiago de Compostela u Galiciji i Jeruzalem. Upravo će oporučne želje onih Hrvata u Mlecima koji za spas svoje duše određuju posjet Kristovu grobu u Svetoj zemlji biti i središnje istraživačko pitanje u ovom prilogu. Rad je, dakle, nastao na osnovi raščlamba oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima (Notarile testamenti, dalje: NT), a koje su pohranjene u središnjoj mletačkoj državnoj pismohrani (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV). Riječ je o samo četiri oporuke koje⁴, iako je riječ o malom broju, zbog specifičnosti odredišta zavrjeđuju ovaj sažet istraživački pregled.

Prema godini nastanka, oporuke se vremenski mogu datirati u raspon od 1485. do 1554. godine, što se poklapa s razdobljem najučestalije prisutnosti i djelovanja hrvatskih iseljenika u Mlecima. Također, potrebno je naglasiti da su u to vrijeme Osmanlije zauzele ili nadzirale većinu kopnenih ili pomorskih putova prema Svetoj zemlji te da je i to jedan od glavnih razloga relativno malog broja konkretnih primjera kojima raspolažemo.

Iseljenici – nositelji oporuka – potječu iz tri grada: dva iseljenika dolaze iz Kotora te po jedan iz Trogira i Splita. Iz oporučnih navoda razvidno je da su stanovali u župama smještenim u predjelu najčešćeg naseljavanja Hrvata (predjel Castello), a sa svojim su sunarodnjacima u novoj domovini ostvarivali brojne veze. Također, kada je riječ o imovnim mogućnostima te male skupine hrvatskih iseljenika, opažamo kako nisu pripadali višim društvenim slojevima, ali su – razvidno je iz njihovih oporuka – pred kraj života raspolagali sa znatnom imovinom.

S obzirom da je riječ o malom broju primjera (oporučnih spisa), a koji i zbog te činjenice sadrže određene posebnosti, oporuke će razmotriti pojedinačno, raščlanjujući pri tome i druge oporučne navode bez kojih je teže razumjeti društveni milje, imovne mogućnosti i druge osobitosti svakog od ovih hrvatskih oporučitelja.

Iako je kronološkim slijedom posljednja (iz 1554. godine), oporuka Lukine (*Luchina*) pokojnoga Petra iz Trogira posebno nam je zanimljiva jer je riječ o izravnom (osobnom) hodočašću oporučiteljice te je u povodu odlaska na put u Jeruzalem oporučni spis i napravljen.⁵ Taj je podatak naveden u početnom dijelu oporuke (nakon navođenja imena, zanimanja i mjesta stanovanja oporučiteljice), kada Lukina – uz uobičajenu formulaciju da je »zdrava duhom i tijelom« – uoči odlaska na putovanje u Svetu zemlju (*son andata al presente in Jerusalem col pelegriini*), odlučuje *disponer delle mie robbe et cose*. Iz uvodnoga dijela oporuke saznajemo detaljnije podatke o zanimanju te trogirke iseljenice. Lukina je jedna od glavnih služavki (*massera da governo*) u domu mletačkoga

⁴ Primjerice, za hodočašća hrvatskih iseljenika koja se odnose na Asiz, Loreto i Rim raspolažemo s oko sto oporuka po svakom od navedenih odredišta, dok je galicijsko svetište sv. Jakova zastupljeno s 11 oporučnih spisa.

⁵ ASV, NT, b. 413., br. 254., 14. VII. 1554.

plemića Domenica Priulija, smještenoj u predjelu Cannaregio u župi S. Sofia, a vrijedno je spomenuti da se kao palača u kojoj Trogiranka stanuje s obitelji Priuli navodi glasovita mletačka palača Ca'd'Oro. Oporučni navodi ne govore nam ništa pobliže o Lukininoj obitelji. Vjerojatno je, što je čest slučaj u primjeru žena koje se zapošljavaju kao kućna posluga, da trogirski iseljenici nikada i nije zasnivala vlastitu obitelj te da je u Mlecima živjela bez svojih najbližih. Nadalje, relativno se mali broj oporučnih navoda odnosi na mletačke crkvene ustanove i duhovne osobe. Izriječno se bilježi ime redovnika (p. Serafino) koji će u spomen na oporučiteljicu održati mise zadušnice (ne navodi se broj misa, kao ni crkva u kojoj će mise biti slavljene) uz nadoknadu od četiri dukata, a od nabožnih ustanova kojima se (kao i u primjeru drugih onodobnih mletačkih oporučitelja) dariva manja novčana svota spominju se ubožništva *delli poveri putti apresso S. Zuanne Polo i degl'Incurabili* (dariva im se po tri dukata). Karitativnoj ustanovi namijenjen je i najveći dio Lukinine imovine, odnosno sve ono što preostane nakon podjele izrečenih legata. Riječ je o ubožništvu za *povere garzone*, kojima *per l'amor di Dio* trogirski oporučiteljica dariva *tutto il mio restante e della mia robba che mi attrovo*. Najveći dio svojih oporučnih legata Lukina je namijenila prijateljima i znancima, mahom osobama istoga društvenog statusa i srodnih zanimanja (kućna posluga, poslužitelji). Njima se dariva pretežit dio pokretnih dobara (odjeća, posteljina, pokućstvo), ali i konkretni novčani iznosi koji u ukupnom zbroju premašuju sto dukata.⁶ Lukina iz Trogira obnašala je službu služavke u domu jedne od vodećih mletačkih plemićkih obitelji. Raščlamba njezinih oporučnih navoda pokazuje nam da je raspolagala sa solidnim novčanim iznosom, najčešće nedostiznim većem dijelu hrvatskoga iseljeničtva. Na osnovi kratkog navoda o polasku na hodočašće u Jeruzalem nije nam potpuno razvidno da li je riječ o zamjenskom hodočašću ili o osobnoj želji, ali – s obzirom da ime osobe umjesto koje bi Lukina trebala krenuti u ovu udaljenu destinaciju nije izrečeno – možemo pretpostavljati da se Trogiranka na put odlučila vlastitom voljom, želeći u posljednjim godinama života biti što bliže Kristovu počivalištu.

Sljedeće tri oporuke odnose se na imenovanje zamjenskih hodočasnika. U prvom primjeru (1485. god.) riječ je o iskazu posljednje volje Marije, supruge Kotoranina Mede, stanovnice predjela Castello u četvrti S. Antonio.⁷ Izvršiteljima oporuke Marija imenuje svoga supruga te mletačkoga građanina Gerolima, pekara u predjelu Castello, žitelja u kućama koje pripadaju crkvi S. Giovanni del Tempio (u kojoj se do 1551. godine nalazilo sjedište Hrvatske

⁶ Primjerice: Item lasso ducati 20 alla Lucretia padrona camariera de Cha Priuli. Lasso ducati 20 al Hierolimo de Campagnola fante del missier Priuli. Item lasso ducati 10 alla fia del mio compare Zuan Domenigo il qual sta a S. Alvise et la mia vesta nigra et camise 2 per suo maridar. Item lasso ducati 5 a Maria Bresana camariera de Madonna Paola Mocenigo et ducati 5 a Adriana cuoga della ditta Paola Mocenigo. Item lasso a Benetta sta in Corte del Papa ducati 5 et mio stramazzo, mia pelizza nova et doi camise. Item lasso ducati 3 a Madalena zotta sta a Cha Vendramin et ducati 2 alla neme del Hierolimo de Cha Vendramin che non li so il nome. Item lasso ducati 10 per una delle massere de Cha Vendramin moier del signor Andrea, et a Madonna Paola Mozenigo moier del Nicolo. Item lasso ducati 4 al Catarina pizocara S. Francesco et 2 camise. Item a Agnesa Saresina moier de Francesco de Cha Priuli ducati 3 e 2 camise. Lasso ducati 2 a Antonia cuoga. Item ducato uno a Francesca moier de Marco Saresin et una camisa. Item lasso ducati 3 a Francesco samiter de Jacomo sta a S. Zulian. Item lasso ducato uno a Anzelotto fio Thadio Bertolen che sta a S. Piero. Item 3 ducati a Paola sua sorella. Item lasso donna Alegretia cameriera un par de ninzuoli, un par intimelle (ASV, NT, b. 413., br. 254., 14. VII. 1554.).

⁷ ASV, NT, b. 651., br. 108., 16. I. 1485.

bratovštine sv. Jurja i Tripuna). Najveći dio legata odnosi se na povezanost oporučiteljice s župnom crkvom S. Antonio. Njezine grobnice odabire za svoje posljednje počivalište (ostavljajući pritom sedam dukata aktualnom župniku), a u istoj će se crkvi redovito održavati mise u spomen na darovateljicu. U tu svrhu glavni nasljednik – kotorski iseljenik Medo, suprug oporučiteljice – obvezan je tijekom idućih deset godina dati crkvi znatnu svotu u iznosu od 170 dukata *ad decore altaris S. Antonio prout plebano ipsius ecclesie melius videbitur*. Vrlo je konkretna i odredba koja se odnosi na zamjensko hodočašće u Jeruzalem. Marija svojim zamjenskim hodočasnikom imenuje fra Benedikta *ordinis S. Francisci ad presens officiante ecclesie S. Maria Miracolis* te mu *per itur ad Jerusalem* ostavlja tri dukata, iznos koji je skroman ako uzmemo u obzir da je hodočasničko putovanje u Svetu zemlju iziskivalo znatnije troškove.⁸ Bez obzira na taj podatak, ukupan uvid u oporuku oporučiteljice Marije, supruge kotorskoga iseljenika Mede, pokazuje nam da je riječ o osobi koja raspolaže sa znatnim imovnim mogućnostima (velika ostavština crkvi S. Antonio) te da se može ubrojiti među imućniji dio hrvatskoga prekojadranskog iseljništva.

Treća oporuka koja se ovdje razmatra također se odnosi na kotorski dio hrvatskog iseljništva u Mlecima. Riječ je o oporučnom spisu Luke Petrovog iz Kotora (1497.), po zanimanju mornara, stanovnika župe S. Pietro di Castello, stoljećima središnje zone prebivanja hrvatskih iseljenika.⁹ Iako obnašatelj zanimanja koje je u primjeru hrvatskih iseljenika vrlo često zabilježeno (te koje najčešće nije donosilo veliku gospodarsku dobit), Luka Petrov može se držati pripadnikom imućnijega dijela hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima. Na osnovi oporučnih legata saznajemo da je raspolagao s više stotina dukata novčane imovine, a da je u novoj sredini svoga obitavanja uživao društveni ugled izravno posvjedočuje činjenica da je bio aktivno uključen u najugledniju mletačku bratovštinu S. Marco (*Scuola grande S. Marco*) kojoj – *dispensare inter pauperes donzelas* – dariva nemalu svotu od sto dukata. Kada je riječ o darivanju drugih mletačkih crkvenih i karitativnih ustanova, Luka iz Kotora izrijeком spominje hospitale S. Lazzaro dei Mendicanti i Madonna della Pietà (dariva im po deset dukata) i samostan S. Maria delle Grazie (ostavlja mu pet dukata). Na osnovi oporučnih podataka razvidne su i Lukine veze s drugim iseljenicima iz hrvatskih krajeva. Oni su (Nikola Rizzo iz Kotora i parun broda Petar Počalić), uz neke mletačke građane, ujedno i izvršitelji Lukinih oporučnih legata, kao i obdarenici dijelom njegove novčane imovine (svakome izvršitelju dariva po deset dukata). Znatna dio Lukina vjerskog života odnosio se na hodočašća i hodočasnička stjecišta. Izrijeком se bilježe marijanska svetišta u Loretu i Monte Ortono te svakome od njih dariva po pet dukata, a zamjenskom hodočasniku koji će u Lukino ime posjetiti svetišta u Asizu i Rimu ostavlja deset dukata. Kada je riječ o hodočasničkom putovanju u Svetu zemlju, Luka Petrov za tu svrhu ostavlja znatnih pedeset dukata, ne imenujući izravno osobu koja će u njegovo ime obaviti hodočasničko putovanje (*dimitto uni persone qui vadat ad S. Sepulcrum in Jerusalem 50 ducati*). Riječ je o većoj novčanoj svoti, znatnijoj od iznosa koji se namijenjuje za hodočasnička putovanja u daleke destinacije, a koji najčešće ipak nije prelazio trideset do četrdeset dukata. Naposljetku, svi

⁸ Prema usporednim istraživanjima Zorana LADIĆA, za putovanje u Jeruzalem (iz Dalmacije) izdvajalo se više desetaka dukata, dok su hodočasnička putovanja u Asiz, Loreto i Rim stajala u prosjeku od pet do deset dukata. Usporedi: Z. LADIĆ, »Ponukani pobožnošću i znatiželjom«, str. 269.

⁹ ASV, NT, b. 875., br. 49., lipanj 1497. Usporedi i: L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka*, str. 202.

ovi podatci posvjedočuju kako je riječ o vrlo imućnome hrvatskom iseljeniku koji se – iako obnaša zanimanje koje nije donosilo znatniju novčanu dobit – može držati pripadnikom elitnijeg dijela naše zajednice u gradu na lagunama.

Najkraća, ali sadržajem vrlo zanimljiva i istraživačke pozornosti posebno vrijedna oporuka odnosi se na legate Matije Fumize, sina Petra iz Splita, hrvatskoga iseljenika koji je – prema sadržaju oporučnih navoda – bio uključen u brodarsko-pomorsku privredu (suvlasnik trgovačkog broda).¹⁰ Najopsežniji i nama najzanimljiviji dio Matijine oporuke upravo se odnosi na hodočasničko putovanje u Jeruzalem. Za posjet Svetoj zemlji Matija određuje svoju suprugu Vicenzu, kćer Mlečanina Zorzija Banfija. Vicenzi se u svrhu hodočašćenja ostavlja čak tisuću dukata *ut vadi a S. Sepulcro*. Ako, međutim, Matijina supruga ne obavi rečeno hodočasničko putovanje, ostavlja joj se samo iznos njezina miraza (130 dukata), a Kristovu grobu namijenjuje se – za spas oporučiteljeve duše – polovica iznosa koji je prethodno bio namijenjen Vicenzi (500 dukata). Ostatak Matijine oporuke sažet je i odnosi se na darivanje drugih najbližih članova obitelji (ocu ostavlja udio u trgovačkom brodu, a preostatak imovine namijenjuje svojoj braći), kao i na zabilježbu o darivanju bratovštine S. Zuanne di Furlani u predjelu Castello.

Oporuke hrvatskih iseljenika u Mlecima sadrže prebogato gradivo o njihovu vjerskom životu i duhovnosti, kao i o odnosu s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. Važan dio te vjerske sastavnice iz života naših iseljenika odnosi se na iskazivanje oporučne želje za poduzimanjem hodočasničkog putovanja. Najčešće su to talijanska svetišta (Asiz, Loreto, Rim), a u mnogo manjoj mjeri zastupljene su udaljene, teško pristupačne (zbog ratnih opasnosti i geografske udaljenosti) i stoga financijski teže ostvarive destinacije (Santiago de Compostela u Galiciji i Kristov grob u Svetoj zemlji). Tema ovoga sažetog razmatranja upravo su hodočašća hrvatskih iseljenika u Jeruzalem, zastupljena u njihovim oporučnim legatima u samo četiri konkretna primjera. Iako je riječ o brojčano malom uzorku, oporuke hrvatskih iseljenika koji osobno putuju (jedan primjer) ili odabiru zamjenskog hodočasnika (tri primjera) za put u Svetu zemlju pokazuju nam kako je riječ o odabranijem, elitnijem dijelu našega prekojadranskog iseljništva. Hrvatski oporučitelji, iako nisu pripadnici višega društvenog sloja, osobe su znatnijih imovnih mogućnosti te potkraj života raspolažu sa znatnijim novčanim iznosima. Njihove oporuke posvjedočuju i o drugim oblicima njihova vjerskog svakodnevlja (odnosi s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama; iskazivanje želje za hodočašćenjem u neka druga hodočasnička svetišta), ali i o njihovim odnosima sa sunarodnjacima, pripadnicima nekoć brojne i društveno prepoznatljive hrvatske zajednice u prijestolnici Serenissime.

Na kraju možemo zaključiti – sažeto ukazivanje na konkretne primjere hrvatskih hodočašća iz Mletaka u Jeruzalem pokušaj je predstavljanja jedne manje znane i obrađivane sastavnice iz prošlosti hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima. Dio je to obuhvatnijih istraživanja pravaca hrvatskih hodočašća iz Mletaka, ali i proučavanja brojnih i višestrukih oblika komunikacija duž istočnojadranske obale i Sredozemlja.

¹⁰ ASV, NT, b. 1184., br. 347., 7. IV. 1514.

*Summary**ON THE JOURNEY TO THE HOLY LAND – PILGRIMAGES TO JERUSALEM
(FOLLOWING THE TRACES FROM SEVERAL TESTAMENTS OF THE CROATIAN
EMIGRANTS IN VENICE 15TH – 16TH CENTURIES)*

Pilgrimages and pilgrims' journeys were an important component of the religious life of the Croatian emigrants in Venice during the previous centuries. The analysis of the extant documents (mostly testaments) has revealed that the most frequent destinations of the Croatian pilgrimages from Venice were Italian sanctuaries (Loreto, Assisi, Rome, Padua etc.). In this article author examines four testaments of the Croatian emigrants that were written in the period between 1485 and 1554. All of them contain information about the most complex pilgrims' voyage – journey to Christ's grave in the Holy Land. This destination, because of its long-distance, was a rather rare choice regarding the pilgrimages that are mentioned in the testaments of the Croatian emigrants in Venice. Still, exactly because of this rarity, such pilgrimages are a great topic for investigation. Therefore, author thoroughly examines each of the above-mentioned four testaments, and reveals valuable information regarding the economic power of this small group of Croatian emigrants, which could be regarded – because of their possessions – as a wealthier part of the Croatian community in Venice. At the end, author concludes that these examples, though rather rare, witness about the Croatian component in the history of Venice, as well as about variety of communications along the Adriatic and Mediterranean in the past times.

KEY WORDS: *Venice, Venetian Republic, migrations, pilgrimages, Jerusalem, ecclesiastical history, early modern period.*